

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Evolutie en revolutie

Vree, J.K. de

Citation

Vree, J. K. de. (1973). Boekbespreking van: Evolutie en revolutie. *Acta Politica*, 8: 1973(1), 87-90.

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451461>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451461>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

voerd. Hoe bepaalt men bijvoorbeeld wie hoeveel macht heeft over wie? En hoe is de relatie precies tussen de vier genoemde soorten macht en hun respectieve machtsbases — hoeveel macht geeft welke mate van beheersing van zo'n machtbasis, ook in onderlinge relaties en verhoudingen? En in hoeverre is die beheersing zelf weer een gevolg van machtsverhoudingen? Bovendien, terwijl ik me nog iets kan voorstellen bij 'politieke' en 'economische' macht, wordt dit wel zeer moeilijk bij sociale en culturele macht: deze zaken suggereren, in Jessops behandeling, een manipuleerbaarheid van sociale status en cultuur-elementen die mij zeer onwaarschijnlijk voorkomt.

Daarbij doet de dichotomie 'centrum' — 'periferie' of 'machtigen' — 'machtelozen' wel erg simplistisch aan: een caricatuur van een veel ingewikkelder maatschappelijke werkelijkheid. Tenslotte maakt Jessop niet zeer duidelijk hoe wij ons de 'ruil' van 'producten' van de vier subsystemen nu eigenlijk moeten voorstellen.

Hoe dan ook, dit alles is nog niet meer dan een begrippenapparaat, een samenhangend geheel van definities, dat ons nog niets zegt over de werkelijkheid. Jessops eigenlijke theorie over maatschappelijke orde, hervorming en revolutie beslaat een 17 pagina's (pp. 81-97). Zij berust op een tiental vooronderstellingen, waarvan hij overigens slechts de eerste drie heeft genummerd, terwijl de overige door de tekst verspreid te vinden zijn. Waar het niet wel doenlijk is om al deze vooronderstellingen in een bespreking als deze te behandelen, moet ik volstaan met het schetsen van de hoofdlijn van het betoog. In de kern van de zaak dan komt het neer op een zwakke en niet al te scherp geformuleerde relatieve-deprivatie theorie, zoals in het bijzonder door T. R. Gurr in zijn 'Why men rebel' ontwikkeld: actoren ervaren deprivatie als de feitelijke bevrediging van hun behoeften aan macht en andere beloningen achterblijft bij hun verwachtingen daaromtrent; alsdan zullen zij trachten de oorzaken daarvan, zoals zij die zien, weg te nemen (de twee meest centrale vooronderstellingen die Jessop op p. 81 invoert).

Maatschappelijke orde wordt gedefinieerd als 'het vreedzaam naast elkaar bestaan van sociale inrichtingen' (p. 6). Deze kunnen 'violent or non-violent', 'conflictual or non-conflictual' zijn (p. 6). Het fundament van die orde is 'aanvaarding van de institutionele structuur van de samenleving in kwestie' (p. 6). Via het relatieve - deprivatie mechanisme kunnen 'tegenstellingen' die orde bedreigen: tegenstellingen tussen 'centrum' en 'periferie', tussen de verschillende machtsystemen, en tegenstellingen ontstaan doordat 'the development of forces of production creates a potential redistribution of power and/or a potential increase in productivity - realisation of which is inhibited by the extant relations of production' (p. 84). Op deze grondslag is de essentie van Jessops denkbeelden omtrent orde niet moeilijk in te zien: een situatie waarin er niet voldoende deprivatie bestaat om de aanvaarding van de bestaande maatschappelijke situatie in gevaar te brengen, en/of wanneer het 'centrum' een zodanige 'beheersing over de verwachtingen en morele bindingen van de periferie' heeft, dat deze laatste zich niet geprivatiseerd voelt (pp. 91-2), dan wel dat de bestaande deprivatie op ander objecten dan de bestaande orde wordt gericht (i.h.b. p. 86). Wordt aan deze voorwaarden niet voldaan, dan is wanorde het resultaat (pp. 93 e.v.). De ernst daarvan, d.w.z. of er hervorming dan wel revolutie zal plaatsvinden, hangt vooral daarvan af of er al dan niet een 'value consensus' (p. 94) bestaat, een zaak dus weer van culturele machtsverhoudingen (pp. 85 e.v.).

Ook ten aanzien van Jessops presentatie van de theorie moet worden gezegd dat zij uiterst schetsmatig is en dat de erin gehanteerde begrippen en gedane uitspraken niet uitmunten door grote helderheid en nauwkeurigheid. Het geheel blijft daardoor van een uiterst algemeen en abstract, maar daardoor tevens enigszins vrijblijvend karakter, gebreken die niet of nauwelijks verholpen worden in Jessops behandeling van enige concrete voorbeelden vnl. ontleend aan primitieve Afrikaanse samenlevingen, India, China, Ierland en Duitsland (pp. 98 e.v.). Ook kan moeilijk gezegd worden, dat hij duidelijk heeft aangetoond waarin nu eigenlijk de noodzaak of het voordeel van het gebruik van zijn eerder ontwikkeld begrippenapparaat schuilt, vooral wanneer men het betrekkelijk eenvoudige karakter van de eigenlijke theorie in aanmerking neemt.

J. K. de Vree

**W. F. Wertheim: Evolutie en revolutie — de golfslag der emancipatie
Van Gennep, Amsterdam 1971, 547 pp., f 22,50**

Het is met de samenleving als met Herakleitos' rivier: men kan er niet tweemaal instappen zonder dat zij verandert. De vraag is dan: hoe en in welke richting? En verder: wat voor criteria moeten wij bij de (ethische) beoordeling van die verandering aanleggen? Een antwoord op deze vragen is voor elk lid van zo'n veranderende samenleving van groot praktisch belang. Het zou hem een achtergrond verschaffen waartegen hij het eigentijdse gebeuren alsmede zijn eigen plaats en optreden daarin kan beoordelen en hem zodoende tot bewuster en effectiever gedrag in staat stellen. Een ernstige poging om die vragen te beantwoorden, zoals professor Wertheim die in het hier besproken boek onderneemt, verdient dan ook alle aandacht, óók als men, zoals ik, meent dat die poging niet geslaagd is: juist door de kritiek die zij oproept, noodt zij tot verder onderzoek en nadenken en, misschien, tot bevredigender en bruikbaarere oplossingen.

Zoals aangeduid zijn er aan Wertheims werk twee aspecten te onderscheiden: een beschrijvend of, zo men wil, zuiver-wetenschappelijk ('hoe ontwikkelt de samenleving zich in feite?') en een ethisch of normatief ('welke criteria moeten wij bij de beoordeling daarvan aanleggen?'). Beide aspecten zijn terug te vinden in het kernbegrip dat Wertheims benadering van het vraagstuk van de maatschappelijke verandering karakteriseert: evolutie of vooruitgang, door schrijver veelzeggend als synoniemen opgevat (p. 44). Enerzijds vertoont, zo meent Wertheim, de feitelijke geschiedenis van de mensheid 'over de hele linie' en 'in ruim perspectief gezien' een evolutionaire tendens (pp. 40, 44) — vooruitgang dus. Anderzijds is het duidelijk dat deze tendens door Wertheim ook positief beoordeeld wordt. Het blijkt niet alleen uit zijn woordgebruik ('vooruitgang' — wie zou er tegen zijn?), maar evenzeer uit zijn pogingen om deze 'algemene evolutie' te onderscheiden van 'specifieke' evolutie of 'involutie', de loutere 'progressieve aanpassing aan een natuurlijke omgeving' (pp. 69-72) die bepaald *niet* als vooruitgang moet worden bestempeld. Ook in zijn karakteristiek van evolutie als 'emancipatie' (pp. 50 e.v.) kan men Wertheims positieve waardering ervoor duidelijk herkennen. Dat er gemakkelijk een spanning zal kunnen ontstaan tussen het begrip in zijn beschrijvende en zijn normerende functie valt gemakkelijk genoeg in te zien. Hoe waardegebonden het begrip is blijkt wanneer hij over dit probleem schrijft, dat 'Het begrip evolutie, als door mij omschreven, is selectief en pikt alleen die processen als 'progressief' eruit, die passen in een bepaald patroon' (p. 67).

Wat houden 'evolutie' en dat 'bepaald(e) patroon' dan in? Ook in de beantwoording van deze vraag speelt het Janus-karakter van het begrip weer een rol: een poging om het te definiëren op grond van, zeg maar, feitelijke ontwikkelingen en deze dan terug te voeren op iets dat in ethische zin gunstig beoordeeld wordt. Zo wordt summier nagegaan wat enige andere schrijvers als kenmerkend voor het proces van sociale verandering op lange termijn hebben gezien: technische ontwikkeling, communicatie, energieproductie- en -consumptie, ingewikkeldheid, arbeidsverdeling, schaalvergroting (pp. 45-50). Van enige kanttekeningen voorzien worden deze zaken dan opgevat als uitingen van 'emancipatie', of 'bevrijding' (van natuurkrachten, overheersing door mensen) aan de ene kant en 'samenwerking' aan de andere (pp. 50-67), zij het dan dat emancipatie 'als het enig beslissend criterium van vooruitgang' moet worden beschouwd (pp. 61-2). Emancipatie immers, zo redeneert Wertheim, vergroot de hoeveelheid talent en energie waarover een samenleving kan beschikken (pp. 51 e.v.).

Dit alles is nogal onbevredigend. In het wat dubieuze hanteren van het begrip 'vooruitgang' zowel in een beschrijvende als in een normerende functie lijkt Wertheim het 18e en 19e eeuwse streven — waarvan Marx een goed voorbeeld is — voort te zetten om vooruitgang, hoe ook inhoudelijk gedefinieerd, als onontkoombare uitkomst van het feitelijk historische proces af te leiden. Belangrijker nog is dat zijn benadering van evolutie en emancipatie ons nóch als wetenschapsbeoefenaars, nóch als gewone burger veel houvast biedt.

Want het moge dan al waar zijn, dat het maatschappelijk proces niet noodzakelijk het karakter van een nul-som spel heeft, het is evenzeer waar, dat in zeer vele concrete gevallen de 'emancipatie' van de een ten koste gaat van de belangen van de ander. In dergelijke gevallen is duidelijk een *afweging* van de betrokken belangen nodig, misschien niet altijd door iedere gewone burger, maar dan toch zeker wel door de politici die met de betreffende eisen worden geconfronteerd. Dat emancipatie altijd tot een grotere 'beschikbaarheid' van talent en energie zou leiden mag waar zijn in die zin, dat bepaalde ontplooiingsmogelijkheden vergroot worden, maar bepaald niet noodzakelijk in een richting die automatisch tot heil van individu of samenleving gaat. Die geëmancipeerde energie en talenten kunnen heel wel tot effectiever en intensiever oorlogvoering, afbraak van de samenleving of snellere uitputting van onze natuurlijke rijkdommen leiden, om maar iets te noemen. Wertheim gaat op dergelijke problemen eigenlijk niet in, noch verschaft zijn bevrijdingscriterium ons enige verdediging tegen de meest wilde politieke eisen die maar in het kleed van het bevrijdingsjargon gehuld kunnen gaan. Als Wertheim toenemende emancipatie in de geschiedenis meent te moeten constateren, dan kan daartegenover gesteld worden, dat zaken als dienstplicht, zeer hoge belastingen, de overheidsregistratie van bijna alle zaken van enig belang die de individuele burger betreffen, een steeds toenemende mate van overheidsingrijpen in het particuliere leven van de mens, even zovele uitingen zijn van een verminderde mate van vrijheid en een toegenomen mate van mobilisatie door de staat van de individuele burger. Vrijheid van wie, tegenover wie, en tot wat, en, wat worden we er eigenlijk beter van? — Het zijn evenzovele vragen die bij Wertheim ongenoemd, ongeanalyseerd en onbeantwoord blijven.

Wat de verklaring van het evolutieproces betreft, hier volstaat Wertheim met een summier bespreking van wat anderen (bv. Sahlins, White, Steward, Geertz, Service, Romein, Eisenstadt en Rostow) daarover schreven (i.h.b. pp. 67-119).

De belangrijkste elementen daarin lijken te zijn, dat evolutie bepaald geen 'unilineair', maar een 'dialectisch' proces is (p. 67), dat 'een geesteshouding' daarin de voornaamste factor is (p. 72), waarin 'het meest typisch element' misschien 'een zeker mededogen met de medemens, een gevoel van solidariteit met de underdog' is (p. 73), en dat revolutie 'een wezenlijk bestanddeel' is in het evolutieproces (p. 117).

Ook in het 'dynamisch maatschappijmodel' dat Wertheim schetst als aanloop tot zijn behandeling van het revolutieverschijnsel spelen 'geestelijke factoren' weer een hoofdrol (pp. 125 e.v.). In grote trekken komt het hierop neer, dat een samenleving bestaat bij de gratie van een 'dialectisch samenspel' van systemen van (subjectieve) waarden (p. 153). Daarin zijn sommige waardesystemen dominant. Maar geen samenleving is geheel homogeen in dit opzicht, want daarnaast zullen evenzeer 'contrapunten' of tegenwaardesystemen bestaan (p. 150). Tussen dergelijke systemen ontwikkelen zich conflicten waarin het contrapunt de bron is voor het evolutie- en emancipatieverschijnsel (p. 156).

Daarmee komen wij toe aan het revolutieverschijnsel, door Wertheim opgevat als een 'plotselinge eruptie(s) van fundamentele verandering in de sociale en politieke orde' (p. 121), gericht op een omverwerping van het 'bestaande maatschappelijke bestel of de heersende machtsstructuur' (p. 177). In het 'feitelijke gevaar voor de gevestigde orde' ligt 'een onfeilbare aanwijzing' dat we met een revolutie en niet, bijvoorbeeld, een gewone opstand of een coup d'état te maken hebben (p. 179). Daarnaast moet zulk een beweging vrijheid of emancipatie ten doel hebben om werkelijk 'progressief' (p. 185) en een echte 'revolutie' te mogen heten (p. 180). Is het doel daarentegen slechts handhaving of versterking van de 'traditionele sociale orde' dan is het een 'contrarevolutie' (p. 180).

Tot zover de semantiek van de zaak, waarover overigens goeddeels dezelfde opmerkingen gemaakt kunnen worden als eerder t.a.v. 'evolutie' en 'emancipatie'. Veel belangrijker is de vraag naar het hoe en waarom van het verschijnsel. Mede op basis van een nogal oppervlakkige en weinig overtuigende bespreking van het werk van enige andere schrijvers (i.h.b. Brinton en Davies, pp. 243 e.v.) schetst Wertheim een antwoord op deze vraag. Dit luidt in grote trekken, dat er 'in economische omstandigheden niets dwingend (schijnt) te zitten, qua factor die een krachtadige massale drang tot emancipatie zou verwekken' (p. 266). Ten aanzien van sociale factoren (pp. 268 e.v.) lijken toegenomen mobiliteit en een afbrokkeling van sociale instellingen een rol te spelen, maar gaat het toch vooral 'om de daarmee verbonden geestelijke houding' (p. 280). In politiek opzicht zal een revolutie zich voordoen in gevallen van 'harde onderdrukking' (p. 282), gericht tegen een 'autoritair en tyranniek' bewind (p. 284). Daarbij kunnen een verloren oorlog en een kritieke toestand van de staatsfinanciën als 'versnellers' optreden (p. 285, 286). Op 'het psychologische vlak' speelt het feit een rol, dat 'een waardenconflict naar buiten is gekomen, en dat zij die zich rond een stel conflicterende waarden scharen een of meer machtscentra hebben opgebouwd die tegenover de officiële hiërarchie zijn komen te staan' (p. 292), alsmede de 'Erosie van waarden die in een vroegere fase overheersten' (p. 294) en 'een onderbrekkelijk brede groepen heersend gevoel dat wegen leidend tot emancipatie systematisch gestremd zijn' (p. 294). Wat het revolutionaire proces zelf betreft, tenslotte, hier 'ontsnapt de opeenvolging van gebeurtenissen toch aan elke poging tot een stereotypering' (p. 299) tengevolge van 'toevalsgebeurtenissen, persoonlijke factoren en bijzondere historische omstandigheden' (p. 299).

Dit alles vormt nauwelijks een sterk voorbeeld van een sociaal-wetenschappelijke theorie. Niet alleen zijn de meeste uitspraken over revolutie die Wertheim doet zo zwaar geclausuleerd met 'misschien', 'het schijnt', 'het is best mogelijk', etcetera, dat ze alleen daarom al nauwelijks toetsbaar zijn, maar bovendien, gelijk blijkt uit de boven aangehaalde 'conclusies', doen zij in feite vaak niet meer dan de vraag waarom het gaat herhalen. Waar het Wertheim niet in de laatste plaats gaat om een ethische beoordeling van, en standpuntbepaling tegenover het revolutieverschijnsel is een doorslaggevend bezwaar van de theorie voorts, dat zij niet is gegoten in termen die op zo'n beoordeling aansluiten. Ruwweg: Wertheims theorie is niet toegespitst op een vaststelling en afweging van de 'kosten en baten' aan het verschijnsel verbonden.

Niet alleen, dat het ontbreken van een behoorlijk uitgewerkte en toetsbare (zui-ver-wetenschappelijke) theorie van het revolutieverschijnsel het ons onmogelijk maakt te zeggen wat voor gevolgen een revolutie zal hebben, en wat het proces zelf inhoudt — kennis die toch noodzakelijk is om een (ethisch) oordeel over de kosten en baten (in een zeer ruime zin) ervan te vormen. Maar bovendien wreekt zich hier duidelijk het eerder opgemerkte ontbreken van een grondige analyse van zaken als vrijheid en emancipatie. Wat schiet ik er, in dit licht gezien, als burger of, nog sterker, als politicus, dan wel als wetenschapsbeoefenaar, nu mee op wanneer mij verzekerd wordt dat 'een revolutie tot emancipatie leidt'? Een punt van misschien slechts ondergeschikt belang is dat men zich kan afvragen waarop, bij gebreke aan een behoorlijke revolutietheorie, de eerder aangehaalde uitspraak dat revolutie een 'wezenlijk bestanddeel' van het evolutieproces is nu eigenlijk berust. . . . Het is dan ook niet te verwonderen, dat de analyse van Wertheim in het slotdeel van zijn boek ('Revoluties in de huidige wereld'), gewijd aan de Derde Wereld, het voorkomen en voorspellen van revoluties, revolutionaire vooruitzichten en strategie, en de post-revolutionaire ontwikkeling aan overtuigingskracht missen. Niettemin is juist dit slotdeel wel het best leesbare gedeelte van het boek en bevat het, losgemaakt van de theoretische pretentie van de rest ervan, veel nuttige sociologische informatie, i.h.b. over ontwikkelingslanden.

J. K. de Vree

J. van Putten: Ontevredenheid over politiek, openbare les Vrije Universiteit Boom, Meppel 1971, 39 pp.

Deze openbare les wil een 'bescheiden voorbeeld van toegepaste politicologie' geven. Het thema is 'ontevredenheid over politiek'. Onder politiek wordt verstaan 'het overheidsbeleid en de vorming ervan'. Ontevredenheid bestaat als iemand 'spanningen ervaart tussen een gewenste situatie (of ontwikkeling) en de waargenomen situatie (of ontwikkeling) en geen, althans geen voldoende, vorderingen ziet die tot opheffing van deze spanning zouden kunnen leiden'.

Bij politieke ontevredenheid kunnen twee soorten onderscheiden worden:

- 1 — maatschappelijke politieke ontevredenheid: ontevredenheid over de materiële inhoud van het beleid;
- 2 — systeem-ontevredenheid: ontevredenheid over de wijze waarop het beleid tot stand komt.

Is er nu (althans ten tijde van de openbare les) sprake van politieke ontevredenheid in Nederland en zo ja, bij wie is die ontevredenheid dan aanwezig en wat zijn de objecten van die ontevredenheid?

Uit het onderzoek van Van Putten blijkt dat er bij de systeemontevredenheid een samenhang bestaat tussen politieke belangstelling en het hebben van politieke inzicht enerzijds en ontevredenheid over het politieke systeem anderzijds.

Objecten van deze systeem-ontevredenheid zijn vooral de politieke partijen en de volksvertegenwoordigers. De systeem-ontevredenheid richt zich niet 'tegen het parlementaire regeringssysteem als zodanig en evenmin tegen zittende kabinetten als zodanig' (sic!).

Voor de bestudering van deze ontevredenheid over het politieke systeem maakt van Putten gebruik van het theoretische kader dat D. Easton in zijn 'A systems analysis of political life' geeft.

In de opvatting van Easton kunnen bv. eisen als bronnen van spanning optreden. Er kunnen *te veel* eisen zijn; er kan ook een grote *verscheidenheid* van eisen optreden. De problemen die ontstaan door niet optredende outputs kunnen opgevangen worden door bijvoorbeeld een verdergaande politieke arbeidsverdeling of door een vergroting van de capaciteit van het systeem. Dan zal de output failure ondervangen worden.

Maar hoe zit het met output failure, die het gevolg is van bepaalde eisen, die de autoriteiten niet wensen te honoreren door middel van een bepaalde toedeling van waarden, omdat deze eisen niet in overeenstemming zijn met de heersende politieke cultuur? Bv. eisen die voortvloeien uit een bepaalde *maatschappelijke* politieke ontevredenheid over de materiële inhoud van het bestaande beleid, omdat er in de omgeving van het politieke systeem behoeften naar voren komen, die tot dan toe niet in het beleid zijn verwerkt. Dit soort output failure valt bij Van Putten onder tafel; hij merkt op dat in Easton's 'zienswijze een verschuiving van wat eerder genoemd werd maatschappelijke ontevredenheid naar systeem-ontevredenheid plausibel' is.

Ik zou zeggen allicht, dat is nu juist de kern van de zaak die hier niet verder wordt onderzocht. Die verschuiving vindt nl. plaats als de eisen die worden gesteld, kwalitatief van dien aard zijn dat de bestaande politieke cultuur deze niet als eisen erkent en die daarom niet voor een toedeling van waarden in aanmerking komen; op den duur zal de maatschappelijke politieke ontevredenheid zich dan richten op de bestaande regime-normen en de bovengenoemde 'plausibele verschuiving' zal dan optreden.

Om misverstanden te voorkomen: maatschappelijk politieke ontevredenheid komt wel voor bij Van Putten. Hij memoreert een onderzoek, waaruit blijkt dat 37 % van de ontevreden respondenten voor 20 % antwoord geven in termen van maatschappelijke ontevredenheid en voor 17 % in termen van systeem-ontevredenheid. De maatschappelijke politieke ontevredenheid is wel het resultaat van output failure, maar deze output failure is niet het gevolg — althans volgens Van Putten — van de *inhoud* van de eisen die gesteld werden.

Terug naar de bovengenoemde objecten van systeem-ontevredenheid: de politieke partijen en de Tweede Kamerleden. Aan hen wordt steun ontzegd 'omdat de output, het afgeleverde beleid, aanmerkelijk afwijkt van wat zeer veel kiezers percipiëren als het belang van het volk, en, voor wat de partijen betreft, van het beleid dat is beloofd'.

Vooral het financieel beleid en het woningbouwbeleid worden genoemd. Zijn dat dan toch eisen, die op grond van hun *inhoud* geen output opleveren en maatschappelijke politieke ontevredenheid veroorzaken?

Volgens Van Putten is dat niet de oorzaak. Is deze ontevredenheid wel terecht: